

[print](#)

Een summiere geschiedenis van de Joodse weeshuizen in Nederland

Hun relatie met de joodse gemeenten en het fusieproces in JMW

Samenvatting

In 1836 werd in Nederland het eerste joodse weeshuis opgericht. De zorg voor wezen vond, zoals toen gebruikelijk, weliswaar plaats binnen het kader van de kerkelijke armenzorg, maar opereerde in de praktijk volledig zelfstandig. Na de oorlog fuseerden de verschillende instellingen voor jeugdzorg in de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming, waarbij Le'Ezrath ha-Jeled als uitvoeringsorganisatie functioneerde. In 1981 werd het werk van Le'Ezrath ha-Jeled geïntegreerd in de werkzaamheden van Joods Maatschappelijk Werk (JMW). Tegelijk met de integratie van de werkzaamheden werd het bestuur van de verschillende instellingen voor jeugdzorg overgedragen aan het bestuur van JMW.

In deze notitie wordt op grond van literatuur- en archiefonderzoek ingegaan op de relatie tussen de Joodse gemeente en de Joodse weeshuizen en wordt summier de geschiedenis gegeven van de voogdij-instellingen na de Sjoa en hun integratie (fusie) met JMW.

De kerkelijke armenzorg in Nederland

In het boek "Tsedaka, een halve eeuw joods maatschappelijk werk in Nederland" beschrijft Ies Lipschits de ontwikkeling van de kerkelijke armenzorg. Van oorsprong was de armenzorg een taak van de kehillot (kerkelijke gemeenten). De organisatie van de welzijns- en gezondheidszorg zoals wij die nu kennen, dateert uit het begin van de 19^e eeuw. Op 27 mei 1818 tekende Willem I een Koninklijk Besluit, waarin werd bepaald

- dat de grote kehillot autonome, van de kerkbesturen te onderscheiden armbesturen moesten instellen,
- dat op de begrotingen van de burgerlijke gemeenten jaarlijks een voor de joodse armlastigen bestemd bedrag moest worden vastgesteld naar verhouding van het aantal Joodse tot niet-Joodse ingezetenen van de betrokken gemeente en
- dat de Joden het recht kregen jaarlijks één of meer collecten aan de huizen van de ingezetenen van de gemeente te houden.

Archief Philip Staal

Op basis van dit Koninklijk Besluit ontstonden in de verschillende gemeenten Nederlandsch- Israëlitische Armbesturen (NIA's).

In de "Geschiedenis van de Joden in Nederland" benadrukt mevrouw Fuks-Mansfeld (Geschiedenis van de Joden in Nederland, blz. 229) de autonomie van deze armbesturen: "De joodse armbesturen moesten zelfstandig van het joodse gemeentebestuur opereren en een aparte begroting hebben." Oorspronkelijk ging deze autonomie zo ver, dat de Minister van Erediensten de leden van de NIA's benoemde. In 1862 - zo beschrijft Lipschits - werd dit systeem doorbroken en werd de benoeming van de leden van het NIA in handen gelegd van een Vaste Commissie uit de Kerkeraad.

In "Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland" (een publicatie van het NIK, geschreven door Jozeph Michman, Hartog Beem en Dan Michman) wordt de verhouding tussen de Joodse gemeente en de armbesturen als volgt beschreven (blz. 138): "Aan het begin van de eeuw (20^e) waren de meeste sociale instellingen gelieerd met de joodse gemeente, maar in de loop der tijd werd de band met de gemeente losser, voornamelijk om financiële redenen. Het armbestuur, dat eens de arm van de Joodse gemeente was op het gebied van zieken- en armenzorg, had nog steeds veel instellingen onder haar hoede, vooral ziekenhuizen. Deze instellingen ontvingen nu echter subsidies van het rijk en van de stad en waren niet langer afhankelijk van de financiële steun van de Joodse gemeente."

Benadrukt dient hier te worden, dat in de verleende armenzorg een onderscheid werd gemaakt tussen een burgerlijk en een kerkelijke deel. Onder de burgerlijke armenzorg viel "het verzorgen van ouderlooze en verlaten kinderen" (Tsedaka, blz. 18).

Zorg voor wezen

In Pinkas (blz. 103) wordt gesteld dat het Armbestuur in Amsterdam niet voor wezen zorgde, daar er al verschillende instellingen bestonden, zowel voor jongens als voor meisjes. Deze instellingen stonden onder een eigen bestuur van Colleges van Regenten en Regentessen, die de benodigde gelden verkregen uit geldinzamelingen, contributies, giften en legaten. Zo bood, om een voorbeeld te geven, Samson Mozes de Boer aan de koopsom te betalen voor het pand in Amsterdam, dat op 14 januari 1836 als weeshuis voor jongens in de Zwanenburgerstraat werd geopend.

De besturen van de weeshuizen hechtten groot belang aan hun financiële onafhankelijkheid. In het "Gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlandsch Israëlitisch Jongensweeshuis Megadlé

Jethomim te Amsterdam" (1938) wordt er zowel door A. Asscher, de voorzitter van de NIHS, als door B.P. Gomperts (Regent van het Nederlandsch Israëlietisch Jongensweeshuis) op gewezen dat het weeshuis zijn werk gedurende de twee eeuwen van zijn bestaan heeft kunnen verrichten **zonder enige subsidie van de zijde van de overheid of van de kerkelijke gemeente** . Gomperts houdt daarbij een vurig betoog voor het particulier initiatief. Hij eindigt zijn bijdrage met de uitroep: "Particulier initiatief voorop! Vrijheid en zelfstandigheid in den vrijwillig op ons genomen dienst van het maatschappelijk hulpbetoon!" (Gedenkboek, blz. 111)

Ook de S.A. Rudelsheimstichting vormt een goed voorbeeld van dat particulier initiatief. Na de dood in 1918 van Samuel Azarja Rudelsheim, opperrabbijn in Leeuwarden, besloot een aantal vrienden en vereerders iets in de geest van Rudelsheim te organiseren. (Tsedaka, blz. 26). Zo werd in januari 1919 de S.A. Rudelsheimstichting opgericht en werd in 1925 het huis door de minister van Kunsten, Onderwijs en Wetenschappen, V.H. Rutgers, geopend. Ook hier zonder enige financiële steun van het kerkgenootschap.

Een belangrijk deel van het geld voor de weeshuizen kwam uit contributies. Interessant in dit kader is een bijdrage aan het Gedenkboek van Opperrabbijn J. Vredenburg van het ressort Gelderland (Gedenkboek blz. 16). Hij beschrijft de ontwikkelingen rond het "kaddish-zeggen" door een weesjongen. Het betreft een bepaling in het reglement van de stichting Megaddelei Jesoumiem (Opvoeders van Wezen), volgens welke voor een contribuant, die zonder een zoon na te laten was overleden, gedurende elf maanden na diens overlijden door een in het weeshuis wonende wees het kaddisj-gebed zou worden uitgesproken. Later werd de kring voor wie door wezen het kaddisj mocht worden uitgesproken uitgebreid: als de overleden contribuant wel een zoon had, maar die zoon de kaddisjplicht wilde overdragen en als de overleden contribuant wel een zoon had, maar die zoon door "maatschappelijke betrekkingen" verhinderd was de kaddisjplicht te vervullen. Van belang was dat de overledene contribuant was. Later werd zelfs deze eis losgelaten en konden de kinderen van een gestorven jood via een gift dit recht tot kaddisj-zeggen door een wees kopen.

In het Gedenkboek schrijft de Regent-Penningmeester van het weeshuis, Arn. J. van Amerongen, "Iets over de financiën van het weeshuis" (Gedenkboek, blz. 107 e.v.). Hij beschrijft hoe de uitgaven steeds door de Joodsche bevolking, vooral contribuanten en legaten, (en dus niet door de overheid of Joodse gemeente) werden opgebracht en dat "in economisch gunstige tijdperken de inkomsten zoo ruim waren, dat men tot eenige

kapitaalvorming kon overgaan."

Vooraf legaten droegen aan deze kapitaalvorming toe bij. Legaten werden soms met een bepaald doel geschonken. Van de fondsen van het jongensweeshuis is bekend, dat drie van de tien fondsen specifiek religieuze intenties hadden; de overigen hadden algemene intenties, of specifiek niet-religieuze (Gedenkboek, blz. 112 e.v.).

Alhoewel opererend binnen het kader van de joodse gemeenten, stonden de regenten van de weeshuizen regelmatig op voet van oorlog met de Kerkbesturen die probeerden hun invloed op de interne gang van zaken uit te oefenen. In het Gedenkboek staan verschillende voorbeelden. Zo zijn de regenten voor het werven van bijdragen bij de gemeenteleden afhankelijk van de Kerkeraad voor het publiek maken van hun acties. In de vergadering van 21 juli 1830 deelde de Commissie van Regenten, die het op zich hadden genomen bij een aanzienlijk aantal gemeenteleden gelden te werven voor het oprichten van het weeshuis, mee dat "een der heeren, die zij hadden bezocht, als zijn meening te kennen gegeven had, dat men alvorens verdere pogingen te doen tot het bekomen van giften, zich tot Heeren Parnassijns had te wenden, om hen in kennis te stellen van het plan, dat men in voorbereiding had." (Gedenkboek, blz 39 e.v.) Terstond werd daartoe besloten en twee regenten verlieten de vergadering om naar de diezelfde avond gehouden vergadering van Parnassijns te gaan. De Parnassijns vonden dat een dergelijke berichtgeving schriftelijk diende te geschieden en "met bijvoeging, hoeveel de jaarlijksche kosten tot zoo een gesticht berekend is". De twee regenten werden weggestuurd. De delegatie van Regenten brengt nog diezelfde avond rapport uit: "Dit rapport wekte bij de regenten ernstige wrevel, waaraan door één hunner uiting gegeven werd door de opmerking, dat het collegie der weeskinderen als een onafhankelijk en op zich zelf staand lichaam te beschouwen is."

In het Gedenkboek staat de vermoedelijke reden vermeld waarom de parnassijns deze rekening en verantwoording vroegen. In hun Reglement van het jaar 1815 stond dat zij hun uiterste best zouden doen om een behoorlijk weeshuis op te richten. Daartoe zou een commissie bestaande uit drie parnassijns en drie notabelen worden benoemd. Aan deze voornemens werd echter nooit uitvoering gegeven. Met de opdracht van een schriftelijk verzoek om rekening en verantwoording trachtten de parnassijns het initiatief van de Commissie van Regenten over te nemen en naar zich toe te trekken. Zonder succes overigens! "Vast staat, dat men (het College van Regenten) zich niet schriftelijk wendde tot de parnassijns".

Een andere aanvaring ontstaat als het College van

Regenten in 1835 besluit om in het gebouw van het weeshuis een sjoel in te richten. In Pinkas (Pinkas, blz. 103, zie hiervoor ook het Gedenkboek, blz 44 - 46) lezen we: "Zij (de Parnassijns) waren geenszins bereid het bestaan van 'prive-synagogen' in Amsterdam te dulden, maar konden het bestuur van het weeshuis, dat een sterke positie had in de stad, niet dwingen tot sluiting van de synagoge."

De voogdij-instelling na de Sjoa

Lipschits beschrijft (Tsedaka, blz. 165 e.v.) hoe na de oorlog de verschillende Joodse voogdijorganisaties weer actief worden voor de opvang van de ruim 2.000 Joodse oorlogswezen. Op initiatief van de J.C.C. wordt Le-Ezrath Ha-Jeled opgericht, waarin alle verenigingen die zich bezig hielden met de verzorging van Joodse jongeren vertegenwoordigd waren en dat uitgroeide tot een goed geleide professionele voogdijvereniging voor alle Joodse oorlogspeelkinderen (Manasse, blz. 4-6).

In 1950, als een deel van hen meerderjarig is, gaan vier van deze organisaties (Le'Ezrath ha-Jeled, de Bergstichting, de Rudelsheimstichting en het Joods Jongenshuis) samenwerken onder de naam Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming ("de Fusie"). Le'Ezrath ha-Jeled treedt op als de uitvoeringsorganisatie van de Fusie.

Teneinde de Fusie mogelijk te maken dienden de statuten van de verschillende organisaties aangepast te worden. Tussen de besturen en de Nederlands Israëlitische Hoofdsynagoge te Amsterdam (NIHS) ontstaat een strijd. De NIHS wil een duidelijke stem hebben.

Als gevolg van deze strijd wordt in alle gewijzigde statuten opgenomen: "Deze statuten zullen aan het Kerkbestuur der Nederlandse Israëlitische Hoofdsynagoge te Amsterdam ter bekrachtiging worden aangeboden, hetgeen eveneens zal geschieden met alle wijzigingen die door het algemeen bestuur nodig geoordeeld worden." Dat dit een aantal instellingen niet geheel lekker zat blijkt uit de toegevoegde zin: "De bepalingen, in dit artikel vastgesteld, verlenen evenwel aan het Kerkbestuur generlei andere rechten van welke aard ook."

Le'Ezrath ha-Jeled, de Bergstichting, de Rudelsheimstichting, het Joods Jongenshuis en een aantal aanverwante organisaties brachten hun vermogens onder in een Centraal Beleggings-depot. Deze gelden werden ingezet om het uitvoerend werk van Le'Ezrath ha-Jeled (de uitvoeringsorganisatie) te financieren.

Vanaf de jaren '50 komt een nauwere samenwerking met JMW tot stand. Toen in april 1971 de staatssecretaris van Justitie zijn voornemen aankondigde te komen tot één landelijke organisatie voor het kindbeschermingswerk, kwam de Fusie voor de keus te staan: of opgaan in een nieuwe (niet-joodse) landelijke organisatie of het Joodse karakter van de kindbescherming handhaven door het werk onder te brengen bij JMW. De keus was volgens Lipschits niet moeilijk. Begonnen werd aan een lang proces van integratie van de beide werkorganisaties. In 1981 werd na een langdurig reorganisatieproces de integratie van de Fusie (de Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming) met JMW definitief bezegeld (22 oktober 1981 AB). Als gevolg daarvan worden de statuten van de verschillende instellingen gewijzigd en wordt het bestuur overgedragen aan JMW. Benadrukt dient te worden, dat de besluiten over de statutenwijzigingen unaniem genomen werden en formeel bekrachtigd werden door de NIHS. Er is dan sprake "van een geïntegreerde werkorganisatie van Le'Ezrath ha-Jeled en JMW"

Het fusieproces van de Fusie met JMW heeft tevens gevolgen voor de geldstroom. Zoals uit de opbrengst van de vermogens aanvankelijk de jeugdzorg van Le'Ezrath ha-Jeled werd gefinancierd, worden deze gelden nu ingezet voor het jeugd- en jongerenwerk (waaronder de voogdij) van JMW.

Het fusieproces verliep, zoals gesteld, geleidelijk. De samenwerking tussen beide organisaties wordt in 1978 verdiept. De Jaarrekening van JMW over 1979 meldt: "De integratie van de werkorganisaties van uw stichting (JMW) en Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming (Fusie) is in dit verslagjaar, na een proeftijd van een jaar, geëffectueerd". In 1978 draagt de Fusie als gevolg van deze integratie f.100.000 bij aan het exploitatietekort. In 1979 wordt dit "middels de door beide besturen geaccepteerde verdeelsleutel f.208.239,--". Reeds voor 1981 bestond er tussen het Centraal Beleggingsdepot en JMW een volledige personele unie. In 1 januari 1982 trad JMW toe tot het Centraal Beleggingsdepot. Vanaf 1982 zijn de jaarrekeningen onderdeel van de Stichting JMW. Er is dan sprake van twee jaarrekeningen uit 1982: Werkorganisatie JMW en "Het Vermogen". In de jaarrekening van "Het Vermogen" wordt gesproken over een geïntegreerde werkorganisatie van Le'Ezrath ha-Jeled en JMW en wordt gesteld dat deze tot doel heeft "de gehele sociale zorg voor de Joden in Nederland". Dit is de statutaire doelstelling van JMW.

Terugkijkend schrijft Manasse (blz. 15/16): " Speciaal de sociale zorg, die Le-Ezrath (en later ... JMW) in de moeilijke jaren na de oorlog heeft geboden, mag niet vergeten worden."

Hans Vuijsje en Chris Kooyman, 26 januari 2005

Literatuur

- * Tsedaka, Een halve eeuw joods maatschappelijk werk, Isaac Lipschits, Walburg Pers 1997
- * Pinkas, Geschiedenis van de joodse gemeenschap in Nederland, Jozeph Michman, Hartog Beem, Dan Michman, Kluwer Algemene Boeken en Nederland-Israëlitisch Kerkgenootschap, 1992
- * Geschiedenis van de Joden in Nederland, J.C.H. Blom e.a., Uitgeverij Balans, 1995
- * Gedenkboek ter gelegenheid van het 200-jarig bestaan van het Nederlands Israëlitisch Jongensweeshuis "Megadle Jethomim" te Amsterdam, 1938
- * Peter Manasse, Het onderbrengen van Joodse oorlogspeelkinderen: De rol van de Stichting Le-Ezrath Ha-Jeled 1945 - 1950 en de Gefusioneerde Joodse instellingen voor Kinderbescherming 1950 - 1975, Purmerend 2004
- * Jaarrekening 1981 Gefusioneerde Joodse Instellingen voor Kinderbescherming
- * Jaarrekeningen 1982-1986 van "Het Vermogen" Stichting Joods Maatschappelijk Werk
- * Presentielijsten, notulen en notariële akten statutenwijziging inzake de fusie tussen JMW en Le'Ezrath ha-Jeled, de Bergstichting, Megadlé Jethomim, het Nederlands Israëlitisch Meisjesweeshuis, de S.A. Rudelsheimstichting en JOZEBOKO. Doos 1692
- * Statuten Le'Ezrath ha-Jeled, de Bergstichting, Megadlé Jethomim, het Nederlands Israëlitisch Meisjesweeshuis, de S.A. Rudelsheimstichting en JOZEBOKO.
- * Map: Joods Jongens Weeshuis